

УДК 801.82:[398.4:2-534.3(=161.2)"18"]=162.1

Одна з перших польськокомовних публікацій українських фольклорних молитов доби романтичної фольклористики

Ігор ГУНЧИК

Кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української фольклористики
імені академіка Філарета Колесси
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
e-mail: hunchyki@gmail.com

У статті розглянуто тексти народних молитов, які ввійшли до одного з перших видань українського магічно-сакрального фольклору початку XIX ст. Їх опублікував у польській транслітерації поет Александер Гроза у Вільні в альманаху "Rusalka". Пізніше ці фольклорні молитви у Відні перевидав кирилицею відомий фольклорист Яків Головацький, до яких додав вступну статтю та короткі коментарі. Народні молитви та замовляння з публікацій А. Грози і Я. Головацького належать до п'яти функціональних різновидів лікувально-цілювальної тематичної групи.

Ключові слова: фольклорна молитва, поетичні уявлення, слов'яни, замовляння, божество.

До перших фахових публікацій українських народних молитов і замовлянь – двох основних жанрів okazіонально-обрядового, або магічно-сакрального, фольклору [3], що з'явилися в добу української фольклористики першої половини XIX століття, належить матеріал під назвою "Sekreta gminne" [9], який опублікував польський поет Александер Гроза у Вільні 1839 р. у другій частині альманаху "Rusalka" [5, с. 25–26]. Подібні публікації до А. Грози здійснили І. Срезневський і П. Лукашевич. Однак кожен із цих двох українських дослідників, публікуючи поодинокі зразки okazіонально-обрядового фольклору, мав зовсім іншу мету. І. Срезневський у російськомовній розвідці "Взгляд на памятники украинской народной словесности" [7] (Москва, 1834 р.) надрукував замовляння "від крові" і початковий уривок із тексту функціонального різновиду "від переполоху". Ці два твори у праці І. Срезневського слугували своєрідним ілюстративним фольклорним матеріалом для замовлянь ("заговорів"), які учений виділив як окрему групу серед "народних передань" у своїй класифікації українського фольклору після дум і пісень, казок, похвалок, прислів'їв і приказок, загадок.

Двома роками пізніше від І. Срезневського, а саме 1836 р., одне замовляння також опублікував П. Лукашевич. У формі доповнення воно увійшло до його міні-розвідки "Заклинания", яку дослідник "приховав" на двох сторінках відомої праці "Малороссийскія и червонорусскія народныя думы и песни" [6], виданої в Санкт-Петербурзі. Замовляння "від болю зубів" зі збірника П. Лукашевича має серед текстів цього функціонального різновиду багато відомих пізніших варіантів і становить собою контаміноване утворення, у першій частині якого є мотив

розмови молодого і старого місяця, а в другій – використано художній прийом неможливого.

Польськокомовний матеріал із альманаху А. Грози, порівняно зі згаданими публікаціями І. Срезневського та П. Лукашевича, за своїм змістом і наповненням є цілком іншим виданням. Він становить невеличку добірку українського магічно-сакрального фольклору без передмови, до якої ввійшло п'ять різних текстів. Усі вони належать до лікувально-зцілювальної тематичної групи і стосуються таких її функціональних різновидів: “від вроків” (“na uroki”), “від крові” (“na krew”), “від перелогів” (“na perelohy”), “від ночниць” (“na nocznice”) і “від більма” (“na bielmo”). Ще однією особливістю цієї публікації є те, що до неї включено твори двох різних жанрів українського оказіонально-обрядового фольклору – замовлянь і народних молитов, останні з яких відсутні у працях І. Срезневського та П. Лукашевича.

У 1847 р. усі п'ять текстів із альманаху А. Грози було передруковано кирилицею у статті “Вороженє у Русинов” [2], яка ввійшла до віденського видання “Венок Русином на обжинки”. Автором цієї статті, як і інших матеріалів, був Я. Головацький – відомий український філолог-фольклорист, професор Львівського університету, один із діячів “Руської трійці” [4], який приховав своє авторство за псевдонімом Яцько Балагур.

Серед російських фольклористів до теперішнього часу побутує думка, що Я. Головацький використовував у цьому дослідженні магічно-сакральні тексти у записах А. Грози. Про це, зокрема, писали Т. Агапкіна та А. Топорков, коментуючи в анотованому бібліографічному покажчику східнослов'янських замовлянь працю “Вороженє у Русинов”. “Тексти замовлянь, – зазначали вони, – записав в Україні польський поет А. Гроза, опублікував їх у Вільно в 1839 р., і потім їх передрукував Головацький” [1, с. 132].

Іншу думку з цього приводу має українська дослідниця М. Циганик, яка тринадцять років тому займалася вивченням фольклористичної діяльності Я. Головацького [8]. Вона вважає, що тексти замовлянь і народних молитов, які опублікували у різні часи польський поет і один із діячів “Руської трійці”, записав найімовірніше український фольклорист Григорій Ількевич у Карпатському регіоні від гуцулів Косівщини. Через Я. Головацького вони, очевидно, потрапили у Вільно до А. Грози. М. Циганик також стверджує, що серед архівних матеріалів Я. Головацького, які зберігаються у фондах Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ці п'ять фольклорних творів відсутні.

Про те, що українські оказіонально-обрядові твори передруковано з іншого видання, зазначав і сам Я. Головацький у своїй статті “Вороженє у Русинов”. “В Русалцѣ, виданїй (по польски) Александромъ Грозою, у Вѣльнѣ Ч. II. рок 1839 на стор. 284, – писав він, – читали 'сьмо подобни заговорки, подслухани у народа на Украинѣ, и тутъ ихъ повторяемо, бо у насъ подобнѣсьньки находятъ ся” [2, с. 263]. Одним із приводів удруге надрукувати ці тексти, можливо, було те, що дослідника з якихось причин не влаштувала якість цієї публікації. Про це він натякав сам, коректно зазначаючи, що фольклорні твори “по руски напечатани... там дуже мильно”.

Між п'ятьма фольклорними текстами замовлянь і народних молитов із публікацій А. Грози та Я. Головацького загалом немає якихось суттєвих відмінностей. В А. Грози їх записано прозою у польськокомовній транскрипції, а на початку кожного твору вказано назву функціонального різновиду (“na uroki”, “na nocznice” та ін.). Короткі позатекстові коментарі на зразок “*chuchnąć chu chu chu*” або “*przeżegnać się*”, які тут наявні на початку, у середині та після фольклорних текстів, подано у круглих дужках. Під назвою публікації “Sekreta gminne” подано своєрідне доповнення: “*Sposób zamawiania uroków, krwi, perelohów, nocznicy, bielma*” [9, с. 287].

У статті Я. Головацького, яку відділяє від давнішої публікації А. Грози вісім років, дещо змінено послідовність надрукованих текстів. Так, магічно-сакральне

утворення “від більма” розміщене після функціональних різновидів “від уроків” та “від крові” третім, а не п’ятим, як у А. Грози. Відповідно четвертим і п’ятим українського дослідника є замовляння “від перелогів” і “від ночниць”. Усі п’ять текстів записано не суцільним прозовим рядком, а як нерівноскладовий вірш, у кожному рядку якого перше слово починається з великої літери. На відміну від польськомовної публікації, усі замовляння та народні молитви тут пронумеровано римськими цифрами, після яких вказано назву функціонального різновиду. У кириличному варіанті дещо розширено і деталізовано позатекстові коментарі. Крім того, у замовлянні “від перелогів” (№ IV) у редакції Я. Головацького додано кілька рядків (6-й, 7-й, 8-й, 9-й), які відсутні в публікації А. Грози. Усі ці особливості дозволяють стверджувати, що друга, пізніша, публікація магічно-сакральних текстів Я. Головацького є більш досконалою та з погляду сучасної фольклористики виглядає науково осмисленішою.

Серед п’яти українських оказіонально-обрядових творів із публікацій А. Грози та Я. Головацького наявні дві народні молитви: це другий за послідовністю текст “від крові” та, відповідно, п’ятий або третій “від більма”. Обидва молитовні фольклорні зразки є епічними експлікативними утвореннями з центральним міфопоетичним персонажем, що належить до так званих божеств або сакральних покровителів. У молитовному тексті “від крові” таким персонажем є “Пречистая” (“Przczystaja”), яку в подібних магічно-сакральних творах ще називали Божою Матір’ю, Богородицею Дівою, а також “детина” (“detyna”) – очевидно, її маленький синок Ісусик. У короткій сюжетній ситуації цієї народної молитви відображено мотив чудесного падіння “Пречистої” з “детиною”, що дозволяє зупинити кров із рани:

Первим разом,
Господнім указом.
Пречистая мостом ішла
І дєтину несла;
Мост завалился,
І Пречистая упала;
А детина не забилася,
І кров зупинилася [2, с. 265];

Perwym razem,
hospodnim ukazom,
przczystaja mostom iszla
I detynu nesla,
mist zawalywsia
i przczysta upala,
a detyna ne zabylasia,
i krow zupynylasia [9, с. 288].

Цей текст має дієслівну та іменникову риму, що загалом характерно для подібного типу коротких уснопоетичних молитовних зразків. У фольклорному записі також наявні традиційні позатекстові коментарі. Так, перед початком зазначалося виконати такі дії: “Перехрєстившись, – “Отче наш” і “Богородице Діво”, – потом казати...” (“Przeżęgnąć się (otczenasz i bogorodyce), potem mówić...”). Після тексту було вказано, що його необхідно “тричі переговорити” (“powtórzyć trzy razy”).

У другій фольклорній молитві функціонального різновиду “від більма” головними божественними персонажами є “Рахайло і Михайло” (“Rachajlo i Mychajlo”), назви яких асоціативно пов’язують із християнськими святими архистратигами Рафаїлом і Михаїлом. Вони зображені верхи на білому коні, у супроводі чудесних помічників – трьох хортів різних мастей. Саме один із них – червоний – злизує з ока більмо, вишкочуючи в такий спосіб людину від хвороби: “Іхал Рахайло и Михайло /

На білому коню;/ Віл три хорти;/ Єден білий;/ Другій червоний;/ А третій чорний;/ Білий біжить;/ Сльози лиже;/ Чорни біжить;/ Кров лиже;/ А червоний біжить;/ Більмо лиже” [2, с. 265]; “*Ichaw Rachajlo i Mychajlo na bilomu koniu, wiw try chorty – jeden bily, druhi czerwony, a treti chorny, bily bizyt slazy lyze, chorny bizyt krow lyze, a czerwony bizyt bilmo lyze*” [9, с. 288]. У позатекстових коментарях до цієї молитви зазначено, що після її проказування необхідно було “тричі сплюнути: *тфу, тфу, тфу*” (“*trzy razy splunac tfu tfu tfu*”). Відбитий у творі мотив злизування хвороби чудесними хортами, що супроводжують святого, є поширеним у фольклорній магічно-сакральній словесності. Міфологічних персонажів Рахайла і Михайла у подібних творах часто заміняв святий Юрій (Георгій).

У публікаціях А. Грози та Я. Головацького, окрім двох народних молитов, також наявні три замовляння, які належать до таких функціональних різновидів: “від вроків” (“*na uroki*”), “від перелогів” (“*na perelohy*”) і “від ночниць” (“*na posznicze*”). Варіанти цих магічно-сакральних текстів із подібними мотивами досить поширені в українському фольклорі. Із погляду сюжетики та структури перше замовляння “від уроків” становить собою фольклорне утворення апелювально-експлікативного типу із такими традиційними формулами: звернення (Vocativ, Vc) – “уроки-урочища, пристрїти-пристрїтища”; “*uroki uroczyszczu, prystryty prystrytyszczu*”; вимовляння (Recitativ, Rc) – “*выговорываю жолти кости./ червони кости./ і твоїх сорока составов...*”; “*wyhoworywaju zowty kosti, czerwony kosti i twoich soroka sostawow...*”; побажання (Optativ, Op) – “*а сюди никогда не приходить / і не бувайте*”; “*a siuda nikohda ne prychodie i ne buwajte*”, та ін. [3, с. 77–127] Їх проговорювання завершувалося акціональним моментом – трикратним “хуканням”.

Серед трьох замовлянь увагу привертає фольклорний зразок “від перелогів”, який використовували в народній ветеринарії для лікування худоби. Це епічно-сюжетне утворення містить мотив спільної подорожі Ісуса Христа, Петра і Юди, які знайшли “рукавиці, ногавиці і роги”. Функцію позбавлення від демонічної хвороби виконує негативний персонаж Юда, якому із трьох знайдених речей дістаються “роги-перелоги”. Як і в одній із раніше розглянутих народних молитов, на початку цього твору проказували канонічні молитви “Отче наш” і “Богородице Діво”.

Повнота та хороша якість запису так само характерні третьому замовлянню “від ночниць”, яким в етномедичній практиці лікували малих дітей. Його подано у двох “адресатних” варіантах: для хлопчика і для дівчинки. Відмінність між ними полягає у формулах звернення: для немовляти чоловічої статі апелювали до “дуба зеленого”, а для жіночої – до “берези зеленої”. Головним мотивом обох варіантів замовляння є зсилення хвороби (“*присилаю тобі / денній денниці./ ночній ночниці / подумани, погодани./ наказани, помишляни*” [2, с. 287]; “*prysylaju tobi dennyi dennyci, posznyi posznyi podumany, nakazany, pomyslyany*” [9, с. 289]).

Стаття Я. Головацького “Вороженє у Русинов”, яку видано пізніше, має суттєві відмінності від публікації А. Грози “*Sekreta gminne*”. Окрім п’яти усних молитов і замовлянь, вона містить невелику вступну преамбулу, яка є своєрідним науковим коментарем автора і подає відомості про звичай ворожіння в українців. Крім того, у ній опубліковано ще один фольклорний молитовний текст із Галичини. Він поміщений у другій частині публікації, де також подана трійця русальна пісня з подібним мотивом.

Третю народну молитву Я. Головацький називає “ворожкою” (від слова “ворожити” – чарувати, знахарувати) і так окреслює її функціональне призначення: “*коли хто иде де в ночи, або що загадає, то як виговорить, то ничего не требе ся бояти: жадна нечиста сила не має до него мочи, та все що задумає рукою поїде*” [2, с. 268]. Нетиповою є композиція цього магічно-сакрального утворення, у якій дослідник сам виділив дві основні її частини: “*девять загадок до одгаданья, а на конце заклинанье Хархайлом*” [2, с. 270]. Перша з них – “девять загадок до одгаданья” – складаються з дев’яти ко-

ротких запитань і відповідей. Саме у відповіді з останньої дев'ятої загадки міститься образ двора, обгородженого кам'яною стіною-“казкою”. Подібний образ кам'яної стіни, який є центральним у цьому творі, поширений серед інших фольклорних молитов-оберегів, що призначені для захисту людей, тварин або хатнього простору. Оригінальність цього фольклорного зразка полягає у спробі вербалізувати художній об'єкт матеріального походження:

Що одно?
Сонце на небі.
Що два?
Дві оці в голові.
Що трое?
Три пері в стрілі.
Що чотири?
Чотири колеса в возі.
Що п'ять?
П'ять пальців на руці.
Що шість?
Шестака коня учуть.
Що сім?
Де дівок сім, добра вечернища.
Що осім?
Де осім вепров, добра солонина.
Що дев'ять?
Дев'ята стала казка каменна округ двора
[2, с. 269-270].

У другій композиційній частині народної молитви зображено подвійного фольклорно-міфологічного персонажа “Хархайла, Михайла”, який виступає чудесним захисником від усякого зла та нечисті. Його подвійна назва так само нагадує імена святих архистратигів Рафаїла і Михаїла. У християнській традиції Михаїла часто змальовують із мечем у руці, через що, очевидно, Хархайло-Михайло у сюжеті народної молитви також виконує подібну функцію, стинаючи все лихе:

Хархайло, Михайло
Стоит на воротах
В червоних чоботах:
Що добре – пропускає,
А що лихе – стинає,
На огні, в ріку метає,
На осове кольє стикає [2, с. 270].

Наступні п'ять рядків, якими завершується народна молитва, містять дві важливі структурні формули. Вони скеровані проти всього лихого, від якого власне і проказували цей молитовний твір. Першою з них є апелювальна формула зсилання негативної сили у безпечно профанне середовище: “*Иди до кучки./ Де свиня боком меле*”. Завершальною частиною магічно-сакрального тексту є друга формула, яка має експлікативний вигляд: “*Вечір близько./ Сонце низько –/ Сербук по сербук!*” [2, с. 270]. Її функція, як і зміст окремих слів, не зовсім зрозумілі. Акцентуючи на наближенні часового порогу вечора і ночі, її ймовірно призначення – пришвидшити відхід злих сил.

Народна молитва до “Хархайла, Михайла”, яку галицький учений помилково називає заклинанням, на відміну від двох інших молитовних утворень із публікації А. Грози та Я. Головацького, не є текстом лікувального призначення. Вона стосується тематичної групи індивідуально-охоронних творів і належить до функціонального

різновиду “на сон”. За свідченням Я. Головацького, її могли також використовувати у якості універсального оберегу.

Окрім опублікованих магічно-сакральних текстів, важливе значення у статті Я. Головацького “Вороженє у Русинов” має її вступна частина. У ній дослідник коротко описав ставлення народу до ворожбитства та подав окремі вірування, що побутували серед мешканців Карпатського регіону в першій половині XIX ст. Існування цих звичаїв, на думку дослідника, пов’язано із поширенням серед простого люду уявлень про нечисту силу. Нею на той час селяни часто пояснювали навіть незрозумілі для них технічні досягнення (наприклад, як працює водяний млин) або ж страхали жінок чи видурювали у людей гроші, до чого часто були причетні цигани.

У цій праці Я. Головацького також висловлено чимало цінних думок про носіїв магічно-сакральної традиції Карпат та їх “спеціалізацію”. Учений зазначав, що вони “зовуть ся у простого міра *непрости*, они щось знають...” Серед них, окрім звичайних пройдисвітів, є “знахори, люде непрости, ворожбити, та відьми, ворожки, баили, або земни боги, що нечистою силою орудують: град одвертают, що білим конем іде; хмари ховают або насилают; даньє дают, то любоци и другиі” [2, с. 263].

Із цими групами “непрости” людей Я. Головацький пов’язує збереження і виконання магічно-сакральних творів. На його думку, саме вони повигадували “розмаити заговори, замови” [2, с. 262]. У своїй статті Я. Головацький не розрізняє окремі жанри оказіонально-обрядового фольклору. На його означення він найчастіше використовував два терміни народного походження: “замовляння” (“замовлювань”, “замовління”, “замова”) або “заговор” (“заговорка”). Один раз використано “заклинання”. Кілька разів подібні фольклорні твори із репертуару “непрости” учений називає універсальним терміном “ворожіньє”.

Подібні магічно-сакральні тексти Я. Головацький також пов’язував із народними молитвами і дохристиянським богослужінням. “Замовління такіи, – стверджував дослідник, – помішани с якимись *молитвами*, але можуть давни, дуже давни бути, та ледве не є часткою давної дохристиянскої служби богам” [2, с. 263]. Увагу до вивчення оказіонально-обрядового фольклору, а також публікацію у своїй статті лікувальних магічно-сакральних текстів та описів народних вірувань Я. Головацький пояснює тим, що народні молитви та замовляння на той час були ефективним засобом простих селян боротися з нечистою силою, до якої, на його думку, належать і хвороби: “Подобніи заговори уживають ся при хоробах, и яко би замовляют нечисту силу”.

Отже, дві подібні за наповненням публікації народних молитов і замовлянь – польського поета А. Грози “*Sekreta gminne*” на сторінках альманаху “*Rusalka*” та українського дослідника Я. Головацького “Вороженє у Русинов” зі збірника “Венок Русинам на обжинки” – разом із висловленими тут спостереженнями вченого є важливим, за словами Р. Кирчіва, “документом доби романтичної фольклористики”, який на прикладі кількісно невеликої добірки фольклорних творів дає чітке уявлення про побутування оказіонально-обрядового фольклору та загальних відомостей про його носіїв на території Західної України, у межах Карпатського регіону, на початку XIX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапкина Т. А., Топорков А. Л. Восточнославянские заговоры: аннотированный библиографический указатель / Т. А. Агапкина, А. Л. Топорков. – Москва, 2011.
2. Балагур Я. Вороженє у Русинов / Я. Балагур // Головацький Я. Венок Русинам на обжинки. – Відень, 1847. – Ч. 2.
3. Гунчик І. Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування / І. Гунчик. – Львів, 2011.
4. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці” / Р. Кирчів. – Львів, 2011.
5. Кирчів Р. Україніка в польських альманахах доби романтизму / Р. Кирчів. – К., 1965.

6. Лукашевич П. А. Малороссийскія и червонорусскія народныя думы и песни / П. А. Лукашевич. – Санктъ-Петербург, 1836.

7. Срезневский И. Взгляд на памятники украинской народной словесности / И. Срезневский // Ученые записки Московского университета. – 1834. – Ч. VI, № 4.

8. Циганик М. Фольклористична діяльність Якова Головацького / Автореф. ... канд. філол. наук / М. Циганик. – Львів, 2013.

9. Groza A. Sekreta gminne / A. Groza // Rusaika. – Вільно, 1839. – Cz. II.

One of the first Polish Editions of Ukrainian Folk Prayers of Folklore Studies Romantic Epoch

Ihor HUNCHUK

The article analyzes the texts of folk prayers included in one of the first publications of Ukrainian magic and sacral folklore of the early nineteenth century. Ukrainian folk texts were published in Polish transliteration by Polish poet Alexander Groza in Vilna almanac "Rusaika". Later on, it was reprinted in Cyrillic by the famous folklorist Yakiv Holovatskyi along with the introductory article and brief commentary. Folk prayers and charms of A. Groza and Ya. Holovatskyi collection belong to the medical thematic group and have five functional varieties.

Key words: folk prayer, poetic conceptualizations, Slavs, charms, divinity.

Одна из первых польскоязычных публикаций украинских фольклорных молитв эпохи романтической фольклористики

Игорь ГУНЧИК

В статье рассмотрены тексты народных молитв, которые вошли в одно из первых изданий украинского сакрально-магического фольклора начала XIX века. Их опубликовал в польской транслитерации поэт Александр Гроза в Вильносе в альманахе "Rusaika". Позже эти фольклорные молитвы в Вене переиздал кириллицей известный фольклорист Яков Головацкий, добавивший к ним вступительную статью и краткие комментарии. Народные молитвы и заговоры из публикаций А. Грозы и Я. Головацкого принадлежат к пяти функциональным разновидностям лечебно-исцеляющей тематической группы.

Ключевые слова: молитва, поэтические представления, славяне, заговоры, божество.

Стаття надійшла до редколегії 13.01.2015

Прийнята до друку 24.02.2015

Нові книги

Зілинський О. Українські народні балади Східної Словаччини. – К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2013 НАН України. – 728 с.

Цю працю, яка є чи не найвизначнішою в науковому доробку О. Зілинського, видано з нагоди 90-річчя від дня народження вченого. Упорядник книги поставив собі за мету зробити доступною для дослідників і широкого кола читачів багату спадщину українських народних балад Східної Словаччини. До неї увійшли науково й естетично цінні тексти, якими охоплено 133 пісенні одиниці (сюжети), 472 текстових і 219 музичних записів, які дають підставу для подальшого наукового вивчення баладної традиції в регіональному та всеукраїнському аспектах. Основною одиницею впорядкування є "пісня", "пісенна одиниця" – один або більше пісенних текстів, що можуть мати різні мелодії, початки, конкретний сюжетний склад.